

Гуріч, В. О. Напрями роботи соціального педагога з метою запобігання економічного насилля над дітьми [Текст] / В. О. Гуріч // Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : зб. матер. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 29-30 квітня 2014 р.) / за заг. ред. проф. О. Кікінеджи. – Тернопіль : Стереарт, 2014 – С. 646-649.

Гуріч В.О.

НАПРЯМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО НАСИЛЛЯ НАД ДІТЬМИ

У статті розглядаються психологічні та соціально-педагогічні аспекти виникнення економічного насилля щодо дитини. На основі аналізу нормативних джерел та практики профілактичної роботи визначаються форми такого насилля, окреслюються напрями роботи соціального педагога із запобігання проявів економічного насилля у сім'ї.

The article examines the psychological and social-pedagogical aspects of the appearance of economic violence against the child. Based on the analysis of normative sources and preventive work practices forms of such violence are defined, the directions for social educator work for preventing economic violence in the family are outlined.

Економічне або фінансове насильство часто вважають різновидом емоційного чи психологічного насильства. Цей різновид насильства починається одночасно з емоційним і включає схожі тактики. Воно зустрічається в усіх соціально-економічних групах і часто визначається як будь-які дії, спрямовані на позбавлення ресурсів економічної незалежності та/або нав'язують матеріальну залежність. Значна частина потерпілих називає економічну залежність основною причиною, з якої вони залишалися в насильницьких відносинах. Випадків економічного насильства в Україні фіксується найменше, бо наявна проблема нерозуміння пересічними громадянами її змісту. Діти також часто не розрізняють життєві потреби і капризи, тому і можуть запитувати: якщо батьки не дають грошей на новий мобільний телефон або іншу дорогу річ, чи є це економічним насильством?

У законодавстві України термін «економічне насилля» (далі – ЕН) визначений у Законі «Про попередження насильства у сім'ї»: «умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я». Кваліфікувати це можна за Кримінальним кодексом України як «Злісне невиконання батьками обов'язків по догляду за дитиною» (ст. 166), за Кодексом України про адміністративні правопорушення – «Невиконання батьками обов'язків по вихованню дітей» (ст.184).

Кримінальне законодавство України містить цілий перелік правопорушень за ознаками ЕН, які містять як безпосередні, так і опосередковані протиправні дії щодо господарської діяльності (ст. 206 ККУ);

примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності: експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їхньої праці з метою отримання прибутку (ст. 150 ККУ); використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 ККУ); примушування чи втягнення у заняття проституцією шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману (ст. 303 ККУ); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 ККУ). Також виокремлюються протиправні посягання одного члена сім'ї на власність іншого члена, предметом яких виступає майно, що належить потерпілому члену сім'ї на праві особистої приватної власності або є сумісною (спільною) власністю, але в ньому немає частки винної особи, тягне за собою кримінальну відповідальність при вчиненні таких злочинів (ст. 185-190 ККУ), а також умисного знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах (ст. 194 КК). Злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної (спільної) власності, за наявності необхідних підстав, можуть кваліфікуватися як самоправство (ст. 356 ККУ). Зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК) як вид ЕН у сім'ї полягає у використанні опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використанні майна тощо).

Психолого-педагогічна практика довела, що для зупинення циклу насильства потрібно: 1) володіти інформацією щодо проблеми насильства в сім'ї; 2) зрозуміти та усвідомити, який стиль стосунків існує у родині; 3) за наявності насильницьких стосунків спробувати розірвати коло/цикл насильства та захистити своїх дітей і себе.

Економічне насильство щодо дитини має наступні форми:

- прийняття грошових і фінансових рішень, отримання доступу до банківського рахунку жертви або оформлення кредиту на неї без відома або згоди жертви;
- егоїстичне витрачання грошей, відмова в наданні їх на оплату рахунків, їжу, речі для дітей і т.п.;
- свідоме псування або відмова в товарах першої необхідності, включаючи їжу, одяг, ліки та засоби особистої гігієни;
- пряма заборона чи перешкоджання праці або навчанню дитини;
- незаконне втручання в оплачувану роботу дитини;
- відмова у доступі до власних фінансових коштів;
- блокування доступу до фінансів чи матеріальних цінностей;
- вимога детальних звітів, як і на що витрачаються гроші;
- видача дитині невиправдано маленьких сум на утримання, які ніяк не можуть окупити навіть мінімальних витрат на себе і сім'ю;
- експлуатація фінансових ресурсів або власності дитини заради власної вигоди;
- ухилення від сплати зобов'язальних платежів на користь дитини;

- примус дитини до підписання паперів, які обмежать її доступ до фінансів або ресурсів;

- умисне створення таких ситуацій, в яких дитина буде змушена просити гроші.

- злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого;

Тож, ЕН в сім'ї теж різноманітне за видами і виявляється у своєрідному економічному тиску на члена сім'ї, зокрема дитину. На жаль, на відміну від проявів інших видів насильства, законодавство у більшості положень не диференціює покарання в залежності від участі дитини. Таким чином, можна визнати проблему ЕН в Україні як законодавчо визнану, таку, що має нормативне визначення і практичні напрацювання з питань профілактики. Але до цього часу прояви зазначеного виду насилля залишаються актуальними. Однією з причин цього є слабка інформаційна підтримка та правова обізнаність цільових груп.

Легкість заподіяння шкоди дитині обумовлена її уразливістю, що пояснюється, зокрема, соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем по відношенню до дорослих. Велику роль у розповсюдженні жорстокості до дітей відіграє необізнаність батьків або осіб, що їх замінюють, щодо того, які заходи впливу неприпустимі по відношенню до дитини, нерозуміння, що не кожне покарання іде їй на користь.

Не менш важливе значення має також низький рівень правової культури населення, недостатні знання законодавчих норм, що охороняють права дитини та гарантують покарання насильників, у тому числі за порушення основних прав людини та дитини.

Щодо усвідомлення стилю стосунків у родині відомий польський психолог Єжі Меллібруда виділив ознаки насильства: 1) завжди здійснюється за попереднього наміру; 2) суть полягає у порушенні прав і свобод конкретної людини; 3) є таким порушенням прав і свобод людини, що унеможлиблює її самозахист; 4) насильство в умовах відсутності самозахисту призводить до реальної шкоди, тобто фізичної та психічної травми [1].

Серед причин жорстокості щодо дітей виділяються: 1) негативні моральні якості дорослих; 2) незадоволеність своїм способом життя, соціальним станом, відсутністю роботи, іншими негараздами; 3) результат конфліктів у сім'ї. Діючи у відповідності зі своїми бажаннями та примхами, насильник чи насильниця навіть не розглядає своїх дітей як особистостей, в яких можуть бути якісь права, наприклад, право на свою власну думку, право мати якісь бажання чи уподобання, право приймати якісь рішення, право на інформацію, що стосується життєво важливих питань існування сім'ї тощо. Це може вилитись у незадоволення основних потреб дитини; повній відмові дитині в грошах; контролюванні за допомогою грошей; нав'язування економічно обмеженого способу проживання без суттєвої необхідності; примушуванні до незаконних форм та умов праці; відмові у підтримці тощо.

Серед інших умов, що можуть призвести до ЕН, слід виділити: 1) ієрархічну структуру відносин в родині; 2) непогодженість із твердженням: «Дитина має право...»; 3) підлеглу роль дитини в родині; 4) особистісну

незрілість батьків, невміння спілкуватися й вирішувати проблеми зважаючи на потреби всіх членів родини; 5) економічні проблеми родини; 6) багаточисельність родини; 7) проблема узалежнення (алкоголізм, наркоманія тощо). Серед специфічних причин ЕН – бажання підкреслити повну залежність дитини від батьків; прагнення апелювати до фізичних потреб дитини, щоб сформувані тваринних страх щодо себе. Слід також згадати про зовнішні умови, такі як замовчування проблеми ЕН в суспільстві, створення міфів та стереотипів щодо цієї проблеми, правова необізнаність.

Класифікувати ЕН над дітьми можна за такими ознаками: 1) у залежності від стратегії кривдника: явне та приховане (непряме); 2) за часом: в минулому, зараз, у перспективі; 3) за тривалістю: одноразове або багаторазове, що триває роками; 4) за місцем: вдома, у школі, на вулиці, в установі; 5) за суб'єктом: члени сім'ї, учні школи, фахівці, інші.

Розірвання кола (або циклу) насильництва можливе або правозахисним шляхом, або шляхом домовленостей. Останнє можливе в результаті внутрішньої сімейної згоди або згоди під тиском обставин чи загрози засудження (досудове примирення). Законом України «Про охорону дитинства» (ст. 10) гарантовано право дитини на захист від усіх форм насильства. Взаємодія за отриманою інформацією про такі випадки для розгляду і проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на органи опіки і піклування; служби у справах дітей; кримінальну міліцію у справах неповнолітніх та ЦСССДМ. Механізм взаємодії суб'єктів визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, МВС, МОН та МОЗ від 16.01.04 № 5/34/2/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення». У цьому Порядку поняття «жорстоке поводження з дитиною» включає економічне насилля над дитиною в сім'ї або поза нею. Визначені функціональні повноваження сторін, координатором заходів щодо захисту є служба у справах дітей. Тож, якщо до будь кого із працівників (державний посадовець, лікар, вчитель, вихователь, працівник соціальної служби, міліції і т.п.) звернулася дитина з приводу жорстокого поводження з нею – той, до кого звернулася дитина зобов'язаний оформити письмово звернення дитини і передати його до відповідного територіального підрозділу служби у справах дітей протягом однієї доби з моменту отримання звернення (повідомлення).

Одним з пріоритетних напрямів діяльності залишається налагодження та забезпечення зв'язку між службами і структурами, котрі здійснюють патронат і супровід дітей, особливо тих, котрі опинилися у складних життєвих обставинах, віднесених до так званих «груп ризику». Серед рекомендацій МОН спеціалістам психологічної служби: 1) проводити роз'яснювальну роботу з батьками щодо можливих наслідків несвоечасної підтримки дитини у нових життєвих обставинах за тимчасової відсутності батьків (одного з них), необхідності спільної підготовчої роботи до від'їзду, важливість та оптимальні шляхи підтримання контакту під час відсутності та можливість отримання психологічної підтримки після повернення; 2)

налагодити схеми співпраці працівників освіти з батьками, особами, які тимчасово замінюють батьків, з соціальними службами, службами у справах дітей, неурядовими організаціями з проблем дітей трудових мігрантів; 3) проводити соціально-педагогічну та психологічну роботу з тимчасовими опікунами та дітьми для вчасного діагностування проблем розвитку дитини та взаємодії з соціальним оточенням та конструктивного їх вирішення; акцентувати увагу тимчасових опікунів на значенні освіти для подальшого розвитку та становлення особистості дитини, необхідності забезпечення не лише фізіологічних потреб, а і інших потреб виховання та розвитку дитини; 4) тимчасовим опікунам і педагогічним працівникам відстежувати дозвілля дітей з метою попередження потрапляння дітей в залежності, злочинні угруповання, асоціальні проблеми, по можливості забезпечувати участь дітей в гуртках, клубах, волонтерських рухах та інших соціально прийнятних формах дозвілля [2].

Тож, можна виділити такі напрями роботи соціальних педагогів:

1. Покращення поінформованості про поширені форми насильства, особливо малопомітні. Оволодіння навичками ідентифікації насильства.
2. Актуалізація інформації щодо можливих форм профілактичної роботи з подолання ЕН, оволодіння навичками їх практичного застосування. Поінформування про контакти конкретних фахівців та відповідних установ, організацій, які можуть або зобов'язані надати допомогу у розв'язані ситуації з насильством, налагодження співпраці з ними.
3. Розроблення чіткого алгоритму дій у випадках прояву насильства серед дітей, знання всіх видів допомоги постраждалій дитині, зокрема, які можуть бути надані на базі школи. Підвищення компетентності у технології надання допомоги дитині.
4. Відпрацювання співпраці служб у справах дітей, ЦСССДМ, кримінальної міліції, громадських організацій, медичних установ зі школою на постійній основі. Впровадження механізмів залучення батьків до ведення профілактичної роботи серед дорослих.
5. Глибоке і повне ознайомлення шкільних педагогів із чинним законодавством та його окремими нормами, які регулюють дії представників системи освіти у випадку отриманими інформації про факти здійснення насильства над дитиною або суттєву підозру щодо можливості його здійснення. Особливу увагу варто приділити т.зв. «легким» формам прояву насильства серед дітей. Варто знайомити із загальноприйнятим у світі поняттям «нехтування потребами дитини», яке є більш широким з огляду на розуміння проблеми насильства над дітьми.

Створення на базі ЗНЗ механізмів аналізу ризиків виникнення ЕН та алгоритму реагування на випадки насильства серед дітей дозволить чітко визначити можливі дії, відповідальність та компетенції учасників навчально-виховного процесу, визначити їх роль та обсяг обов'язків. Соціальні педагоги мають бути ключовими особами у попередженні ЕН у школі, відповідно, їм необхідне підвищення кваліфікації у цій сфері.

Література

1. Єжі Меллібруда. Обличчя насильства. Матеріали з проблеми попередження домашнього насильства. – Київ, 2000. – С. 2-9.
2. Про стан, проблеми та основні завдання діяльності психологічної служби на 2011/2012 навчальний рік : Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 22 липня 2011 р. № 1/9-562.